

Marcin B. Jurczyk¹

Recenzja książki Tomasza Janusza Wacha pt. „Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych”, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014

Review of the book by Tomasz Janusz Wach: “Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych” [Prevention and rehabilitation of minors at risk of addiction to psychoactive substances], Wydawnictwo Difin, Warsaw 2014

Omawiana pozycja stanowi obszerne studium teoretyczno-badawcze odnoszące się do tytułowej problematyki. Publikacja składa się z sześciu rozdziałów, z czego dwa prezentują wyniki badań uzyskanych drogą empiryczną. Praca dr. Tomasza Janusza Wacha przede wszystkim dotyczy teoretyczno-praktycznej perspektywy procesu resocjalizacji nieletnich i profilaktyki, co z punktu widzenia aktualnej wiedzy o osobach nieletnich będących podmiotem tegoż procesu stanowi cenne źródło informacji, zwłaszcza w odniesieniu do profilaktyki uzależnień oraz czynów zabronionych u tychże nieletnich. Z uwagi na bogactwo treści oraz aspektów poruszanych przez autora omawianej publikacji niniejsza recenzja przyjmuje charakter opisowy ze szczególnym wskazaniem na zalety książki.

Recenzowana rozprawa porusza problemy z zakresu nauk społecznych, tj. pedagogiki resocjalizacyjnej, socjologii wychowania czy psychologii, ale nie tylko. Zaprezentowane treści stanowią przede wszystkim odniesienie do instytucjonalnej działalności resocjalizacyjnej i profilaktycznej wobec nieletnich z problemem uzależnienia od alkoholu i innych środ-

¹ Mgr Marcin B. Jurczyk jest asystentem i doktorantem w Zakładzie Psychologii Stosowanej Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie. Adres e-mail: marcin_jurczyk83@o2.pl

ków psychoaktywnych oraz ich roli w rozwoju patologizacji życia nieletnich.

W rozdziale pierwszym pt. „Wielowymiarowość problematyki demoralizacji i przestępczości nieletnich” autor koncentruje się na wyjaśnieniu kluczowych terminów istotnych dla rozumienia kolejnych części publikacji. Wach definiuje przede wszystkim takie pojęcia jak: wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja, probacja, demoralizacja, patologia społeczna, psychoaktywność i inne. Jest to ważne, gdyż niniejsza monografia z całą pewnością spełnia warunki podręcznika akademickiego i w związku z tym będzie pomocą naukową początkujących studentów kierunków pedagogicznych (i nie tylko), którzy wielu terminów naukowych nie potrafią jeszcze prawidłowo zdefiniować. Autor odwołuje się do pojęcia wartości i ich roli w wyznaczaniu dopuszczalnych metod psychokorekcyjnych oraz poprawności merytorycznej uwzględniającej adekwatne nazewnictwo czy też używanie terminu „przestępca”. W skondensowany sposób przedstawiono wiele publikacji odwołujących się do analiz agresywności i przemocy, środków psychoaktywnych, warunków penitencjarnych i tych panujących w zakładach dla nieletnich. W interesujący sposób zaprezentowano dane odnoszące się do liczby osób nieletnich zatrzymanych oraz skazanych za przestępstwa czy też nadużywanie środków psychoaktywnych oraz dokonywanych przestępstw pod ich wpływem. Ze szczególną uwagą omówiono zaburzenia osobowości z perspektywy czynników je warunkujących, jak również do takie pojęcia jak: psychopatia, socjopatia oraz specyficzne zaburzenia osobowości. Odniesiono się również do pięcioczynnikowej teorii osobowości „wyznaczającej kierunek dalszych poszukiwań związanych z próbami wyjaśnienia roli czynników odpowiedzialnych za znaczne zróżnicowanie, występujące w populacji osób z zaburzeniami antyspołecznymi” (s. 53). Zwrócono się w kierunku zespołów zaburzeń, typologii Thomasa M. Achenbacha, klasyfikacji chorób i problemów związanych z zaburzeniami zachowania. Wnioskować więc można, że autor całościowo analizuje problemy osób wadliwie funkcjonujących społecznie, w tym przejawiających zachowania zaburzone. W dalszej części tekstu omówiono zachowania agresywne nieletnich ze szczególnym wskazaniem na kontekst podkulturowy. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na termin „agresja”, teorię wyuczonej agresji Alberta Bandury, rodzinnego tła powstawania dyspozycji do zachowań agresywnych oraz agresji wewnątrzgrupowej. W kontekście pojęcia agresji odniesiono się do pojęcia przemocy, gniewu oraz złości (wskazując jedno-

cznie na negatywne oraz pozytywne skutki tychże uczuć/emocji), podkultury dewiacyjnej (typu penitencjarnego) przy odwołaniu się do teorii anomii oraz podkultur (nurt kryminologiczny). W podrozdziale traktującym o konceptualizacji okoliczności i czynników warunkujących jakość ludzkiego funkcjonowania w strukturze społecznej Wach odwołuje się do propozycji konceptualizujących, tj. koncepcji salutogenezy Antonowskiego, modelu zachowań dewiacyjnych R. i S. Jessor oraz modelu zasobów jednostki Hobfolla, które — jak sam autor wskazuje — „znacząco się uzupełniają, a ich wykorzystanie w przedsięwzięciach dotyczących pracy ze środowiskiem nieletnich pozwala uznać, że uwzględniono wszystkie obecne uchwytne okoliczności, wpływające na relacje jednostka — otoczenie” (s. 73). Czytelnika zapoznano również z regulacjami systemowo-prawnymi odnoszącymi się do realiów życia, wyznaczających główne kierunki aktywności w obszarach przestępczości i jako „odpowiedzi” na nią sprawiedliwości naprawczej i probacji. Odniesiono się do wychowania resocjalizującego, profilaktyki oraz pracy socjalnej, ukazując ich ważność w odniesieniu do zjawiska demoralizacji nieletnich. Autor przedstawia różnorodność terminologiczną stosowaną na gruncie pedagogicznego podejścia do resocjalizacji, odwołując się do takich pojęć jak: wykluczenie społeczne, niedostosowanie oraz nieprzystosowanie społeczne (wskazując jednocześnie na różnorodność definicyjną tychże pojęć poprzez odwołanie się do kluczowych stanowisk polskich uczonych, tj. Marii Grzegorzewskiej, Jana Konopnickiego, Lesława Pytki, Brunona Hołysta), wykluczenie społeczne, wychowanie resocjalizujące oraz profilaktyka. Istotne jest zwrócenie uwagi na normy w wychowaniu resocjalizującym, zasady oraz procedury resocjalizacyjne, prewencję i pracę socjalną. Ze szczególną uwagą autor odniósł się do działań profilaktycznych, podkreślając ich obszary, podział oraz rodzaje w kontekście osób zagrożonych uzależnieniem. Zaprezentowano środki sądowego wpływu resocjalizującego na nieletnich, katalog których uwzględnia ideę probacji w traktowaniu wszystkich uczestników aktu społecznego, jakim jest przestępstwo/czyn zabroniony, oraz aspekty orzecznictwa środków oddziaływań orzekanych przez sąd, ze szczególnym podziałem na wiek w trakcie popełnionego czynu i idących za nim konsekwencji prawnych oraz ich kategorii. Dopełnieniem uprzednio zaprezentowanych treści jest odwołanie się autora do przykładów światowych działań analitycznych, służących wypracowaniu modeli wyjaśniających złożone problemy przestępczości i środków psychoaktywnych, co daje czytelnikowi pełen obraz działań

zapobiegawczych i prawnych, jakie są obecnie stosowane w Polsce i na świecie.

W rozdziale drugim autor prezentuje w pierwszej kolejności wpływ kultury masowej na przebieg procesów postawotwórczych stanowiących skomplikowaną jakość problemową, zwłaszcza w odniesieniu do środowisk słabszych socjalizacyjnie, niemających cech dobrej spójności systemowej oraz kwestii kontaktu nieletnich ze środkami psychoaktywnymi, które jak słusznie zwrócono uwagę, stanowią ważny czynnik demoralizowania adolescentów (ale nie jednoznaczny). Przedstawiono istotę psychoaktywności, czyli wpływu środków, substancji i sytuacji społecznych na ludzkie emocje, zwłaszcza w odniesieniu do niedojrzałości emocjonalnej osób uzależnionych od alkoholu. Ciekawy punkt odniesienia stanowi również zaprezentowanie różnic pomiędzy takimi terminami jak „nadużywanie substancji” a „uzależnienie od nich”. W kolejnych częściach pracy autor zapoznaje czytelnika z fazami oraz etapami powstawania zespołu uzależnienia, rozwiązaniami terapeutycznymi, jak również katalogiem różnych środków psychoaktywnych innych niż alkohol. W podrozdziale pt. „Wybrane środowiska socjalizacyjne a zagrożenie uzależnieniem od środków psychoaktywnych” autor odnosi się do trzech środowisk wychowawczych mających szczególnie udział w socjalizacji młodzieży (szkoły, rodziny, grupy rówieśniczej) przy jednoczesnym zasygnalizowaniu funkcji wychowawczych oraz czynników chroniących/obciążających tychże środowisk. Odwołano się do teorii systemów, ze szczególnym wyodrębnieniem cech systemów rodzinnych oraz przyjmowanej roli dziecka w rodzinach o negatywnym sprzężeniu zwrotnym. W sposób ustrukturyzowany zaprezentowano charakterystyczne okoliczności rodzinne dotyczące nieletnich sprawców czynów zabronionych obciążonych kontaktami ze środowiskami patologicznymi. Podkreślono przede wszystkim znaczenie spójności wychowawczej przy jednoczesnym podkreśleniu roli ojca, rodzinnych problemów alkoholowych oraz niskiego statusu społeczno-ekonomicznego i kulturalnego tychże rodzin. W odniesieniu do grup rówieśniczych Wach w pierwszej kolejności dąży do zdefiniowania i przedstawienia cech konstytutywnych oraz struktury grupy społecznej, co wydaje się słuszne, gdy spojrzymy na dalsze rozważania dotyczące definicji grupy rówieśniczej, jej form oraz wpływu na zachowanie jej członków. Zaprezentowano okoliczności wchodzenia adolescentów do grup społecznych oraz zjawiska ekspozycji społecznej. Poruszono również temat przekazów medialnych i ich wpływu na powsta-

wanie u nieletnich gotowości do przyjmowania środków psychoaktywnych.

W rozdziale trzecim pt. „Resocjalizacja i profilaktyka w zakładach dla nieletnich — stan obecny i perspektywy” omówiono specyfikę zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich. Podjęto kwestię funkcjonowania osób czasowo izolowanych ze szczególnym wskazaniem na znaczenie sytuacji przeciążeniowej, wskaźników procesu resocjalizacji oraz sytuacji konfliktowych w tychże instytucjach. Podkreślono znaczenie współpracy międzyinstytucjonalnej oraz kwestię oddziaływań terapeutycznych mających istotny wpływ na przebieg procesu resocjalizacji. W odwołaniu do działań resocjalizacyjnych ważne miejsce zajmuje tu trening zastępowania agresji, trening umiejętności prospołecznych, trening kontroli złości oraz trening wnioskowania moralnego. Znaczące miejsce w niniejszej pracy zajmuje również odwołanie się autora do sytuacji nieletniego po opuszczeniu instytucji resocjalizacyjnej i roli czynników negatywnych nabytych w czasie izolacji zakładowej, roli opieki postpenitencjarnej oraz pracy socjalnej, jak również kwestia przygotowania i doskonalenia zawodowego nieletnich.

Rozdział czwarty poświęcono metodologicznym podstawom badań własnych autora, w których za cel uznano określenie specyfiki działalności profilaktycznej wobec problemu nadużywania środków psychoaktywnych przez nieletnich (s. 245). W badaniu posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. Wykorzystano również metodę dialogową, analizę dokumentacji, arkusz oceny ryzyka wystąpienia zachowań przemocowych u młodzieży (SAVRY), kwestionariusz sytuacji społeczno-prawnej nieletniego (SSPN) oraz przewodniki do analizy akt i rozmów kierowanych. W celu opracowania wyników posłużono się pakietem statystycznym SPSS PL, v. 12. Do oceny istotności różnic wykorzystano test Kruskala-Wallisa oraz test Manna-Whitneya. Z kolei do analiz tabel czteropolowych — test Fishera. Badania zrealizowano w latach 2010–2012, a ich teren badań stanowiło schronisko dla nieletnich. Badaniami objęto 176 osób. Zebrane dane empiryczne pozwoliły autorowi na postawienie konkretnych wniosków odnoszących się m.in. do obszarów demoralizacji, zaniedbań rozwojowych związanych głównie z obniżeniem potencjału wychowawczego rodzin/środowisk, aspektów wykluczenia społecznego, w tym nadużywania środków psychoaktywnych, oraz określenie związków występujących między nimi.

Rozdział piąty poświęcono analizie wyników badań odnoszących się do problemu środków psychoaktywnych na tle cech sytuacji społeczno-prawnych badanych nieletnich. Autor na podstawie powyższej analizy stwierdza m.in. fakt o istotnym poziomie powielania przez młodzież zachowań (gotowości do nich) swoich rodziców, co przekłada się na społeczne wzorce zachowań nabyte i stosowane przez nieletnich w konkretnych sytuacjach społecznych oraz braku wystarczającego wsparcia rodzinnego i socjalnego. Stwierdzono również, iż istotne znaczenie kryminogenne ma kontakt nieletnich z grupami podkulturowo dewiacyjnymi. Oczywiście są to przykładowe wnioski, których w recenzowanej pozycji jest dużo więcej, a które świadczą o wieloaspektowym podejściu badacza do omawianej tematyki.

Z kolei szóstą część pracy poświęcono propozycjom optymalizującym oddziaływanie profilaktyczne i resocjalizacyjne wobec nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych, do których autor zaliczył przede wszystkim przeformułowanie celów edukacji społecznej, intensyfikację treści edukacyjnych na podstawie kluczowych wartości społecznych, realizację uznanych schematów oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych wraz z optymalizacją struktury instytucjonalnej, które — jak sam Wach podkreśla — „dają szansę na skuteczną, wspierającą korektę zarówno już przejawianych negatywnych postaw i związanych z nimi zachowań dotyczących adolescentów i ich środowisk, jak i na właściwe wychowawczo reakcje podejmowane w chwili pojawienia się trudności, co pozwoli skutecznie zapobiegać ich późniejszemu nasileniu się” (s. 413).

Postulatem Wacha kierowanym do środowisk zajmujących się profilaktyką, resocjalizacją oraz wsparciem społecznym jest zwrócenie uwagi na silną konieczność znacznego wzbogacenia zajęć edukacyjnych dla rodziców, rozwoju koncepcji autorskich programów oddziaływań, aktywizacji wychowawczej rodzin podopiecznych zakładów resocjalizacyjnych. Postuluje również rozwój poszukiwań adekwatnych do potrzeb form współpracy międzyinstytucjonalnej oraz zwiększanie efektywności kształcenia kadry pedagogicznej (i ogólnie obszaru służb społecznych).

Recenzowana pozycja Tomasza J. Wacha odznacza się wysokimi wartościami naukowymi i w pełni zasługuje na przedstawienie zawartych w niej treści możliwie najszerszemu gronu specjalistów z zakresu nauk społecznych. Stanowi cenne źródło wiedzy dla studentów kształcących się w dziedzinach takich jak resocjalizacja czy praca socjalna oraz powinna zostać

uznana za jedną z lektur obowiązkowych podczas studiowania tychże kierunków. Ponadto praca ta inspiruje do nowych poszukiwań badawczych w szeroko rozumianej rzeczywistości wychowania osób nieletnich oraz ma wysoki poziom użyteczności naukowej, zarówno z punktu widzenia zaprezentowanej teorii, jak i badań empirycznych.